

Шевчук В.М.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СТРУКТУРА ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем структурної побудови окремої криміналістичної методики, визначенню перспективних напрямів подальших наукових розробок. Проведено критичний аналіз наукових підходів щодо структури окремої криміналістичної методики, запропоновано авторське бачення розглядуваної проблеми. Зазначається, що структура й зміст окремої криміналістичної методики мають бути розраховані на її адаптацію до конкретних умов розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень, тобто розроблені з урахуванням класифікаційного рівня методики; орієнтовані на урахування всіх виявлених криміналістичних особливостей окремих різновидів кримінальних правопорушень; мають враховувати коло обставин, які підлягають установленню в ході розслідування та судового розгляду; повинні відбивати ситуаційність, етапність цього процесу й завдань, які розв'язуються на кожному його етапі; мають враховувати алгоритмічність і програмування тактики проведення процесуальних і непроцесуальних дій; передбачати сферу її реалізації та інші чинники, що впливають на формування типової структури певного різновиду криміналістичної методики.

Обґрунтовується, що окрема криміналістична методика має бути чітко структурована, логічно викладена й досягати своїх цілей, розв'язувати покладені на неї завдання, у зв'язку із чим нині досить актуальна проблема розроблення та уніфікації типової структури криміналістичної методики. Визначається, що структуру окремої криміналістичної методики необхідно розглядати як інформаційно-пізнавальну модель, яка складається з певних елементів (блоків), що мають своє змістовне наповнення та детальнішу внутрішню побудову, структурні елементи якої взаємопов'язані. Доводиться, що сучасні тенденції розвитку криміналістики й криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Зазначається, що криміналістична методика в широкому розумінні складається із чотирьох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістичної методики професійного захисту; криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Тому перспективним напрямком криміналістичних досліджень постають подальші наукові розробки структурної побудови для кожного з названих класифікаційних рівнів вищезначених різновидів криміналістичних методик. Запропоновано авторський науковий підхід щодо структурної побудови окремої криміналістичної методики. Обґрунтовано нові наукові підходи й пропозиції по розв'язанню досліджуваних дискусійних проблем, визначено інноваційні напрями досліджень у цій царині знань.

Ключові слова: окрема криміналістична методика, структура окремої криміналістичної методики, криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, криміналістична методика судового розгляду, напрями удосконалення криміналістичних методик.

Постановка проблеми. У криміналістичній доктрині здійснюються спроби уніфікувати підходи до визначення змісту й структури окремих криміналістичних методик, проте їх розроблення, типізація та впровадження в практику натеper залишається не розв'язаною проблемою, що негативно впливає на їх ефективність у процесі практичної реалізації. Як доречно зазначає В.Ю. Шепітько, нині дискусійною проблемою є визначення внутрішнього змісту окремої криміналістичної мето-

дики, її структурних елементів. Останнім часом під час формування окремих криміналістичних методик, яке відбувається, як правило, в процесі написання дисертаційного дослідження, до структурних елементів зараховують криміналістичну характеристику певного виду злочинів, початковий етап розслідування, тактику проведення слідчих (розшукових) дій. На думку науковця, такий підхід розв'язує лише «дисертаційну функцію» або описово-інформаційну [24, с. 446].

Досліджуючи розглядану проблематику, В.А. Журавель слушно вказує, що суперечливість сучасних уявлень щодо окремих криміналістичних методик полягає в тому, що, з одного боку, за ними визнається статус системи, яка адекватно відбиває процес розслідування конкретної категорії злочинів, а з другого – спостерігається різний підхід до з'ясування структурних елементів цих окремих криміналістичних методик та їх форм викладення [7, с. 366]. Крім цього, існування у криміналістичній методиці протягом багатьох років низки дискусійних проблемних питань перешкоджає та стримує розроблення нових, досконаліших окремих криміналістичних методик, потреба в яких є насамперед для практичних працівників (слідчих, детективів, прокурорів, захисників, судів), які постійно стикаються з різними складнощами під час розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних проваджень. Тому в реаліях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики є дослідження та розроблення структури окремих криміналістичних методик, оскільки цей напрямок наукових досліджень нині має багато прихованих і невикористаних резервів і практичних можливостей, здатних оптимізувати слідчу, детективну, прокурорську, адвокатську, експертну й судову діяльність.

З огляду на викладене, вбачається, що методико-криміналістичне забезпечення діяльності слідчого, детектива, прокурора й інших учасників кримінального провадження нині постає як один із найважливіших напрямів розвитку, формування та реалізації окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку із чим особливої значущості набувають проблеми визначення структурної побудови й перспективних напрямів удосконалення окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, які пов'язані із суттєвим підвищенням їх практичної цінності й посилення їх прикладного значення в сучасних реаліях протидії кримінальним проявам.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вагомий внесок у дослідження положень криміналістичної методики здійснили відомі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, О.В. Одерій, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко,

Ю.В. Черноус, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур та інші.

Водночас необхідно зазначити, що єдиного й прийнятого дослідниками наукового підходу щодо структури окремої криміналістичної методики на тепер немає. Крім цього, спостерігається негативна тенденція, коли в підручниках, навчально-практичних посібниках, монографіях, дисертаційних дослідженнях автори на власний розсуд визначають структурну побудову досліджуваних ними окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, що негативно впливає на якість та ефективність методико-криміналістичних рекомендацій і наукових розробок у галузі криміналістичної методики.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати й дослідити наукові підходи щодо структурної побудови окремих криміналістичних методик, визначити традиційні й інноваційні підходи до їх розуміння, здійснити критичний аналіз дискусійних питань означеної проблематики, запропонувати авторське бачення типової структури окремої криміналістичної методики, окреслити перспективні напрямки подальших наукових досліджень цієї проблематики, спрямованих на їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розроблення концептуальних основ формування окремої криміналістичної методики вагомим значення набуває потреба у з'ясуванні переліку елементів, що входять до її структури. У зв'язку із цим слід зазначити, що на тепер у криміналістиці немає однастайності розуміння структури окремих криміналістичних методик, що звичайно не сприяє підвищенню ефективності розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. У цьому сенсі Р.Л. Степанюк зазначає, що суперечливими нині є підходи до структури окремої криміналістичної методики. До сьогодні в підручниках із криміналістики, не кажучи про посібники, монографії та дисертації, вони викладаються за різною структурою. Водночас висловлюється думка про недоцільність вироблення єдиної архітекτονіки для будь-якої методики розслідування, зважаючи на специфічність певних груп злочинних діянь, що охоплюються конкретною методикою [17, с. 241]. Щобільше, на думку В.В. Тіщенко, єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційного боку методика є певною сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру

методики впливає її функціональна спрямованість [18, с. 270]. Як бачимо, натепер науковці й практики не дійшли єдиного підходу стосовно конфігурації елементного складу структури окремої криміналістичної методики, що потребує окремих спеціальних досліджень означеної проблематики.

У криміналістичній літературі представлені різні думки щодо структури криміналістичної методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Так, Р.С. Белкін зазначав, що окрема криміналістична методика має містити:

- 1) криміналістичну характеристику такого виду злочинів;
- 2) опис типових слідчих ситуацій та особливостей планування дій слідчого на початковому й подальшому етапах розслідування;
- 3) виклад тактики первинних слідчих дій і супутніх оперативно-розшукових заходів;
- 4) особливості тактики подальших дій [1, с. 699].

Своєю чергою В.П. Лавров зазначає, що структури окремих криміналістичних методик залежать від критерію, який покладено в основу їх виокремлення та обґрунтування. Структура методики може виглядати таким чином:

- а) криміналістична характеристика злочинів такого виду;
- б) типові вихідні слідчі ситуації;
- в) особливості тактики початкових слідчих дій, їх поєднання з оперативно-розшуковими заходами;
- г) особливості планування розслідування, типові версії;
- д) особливості тактики подальших слідчих дій, їх поєднання з оперативно-розшуковими заходами;
- е) застосування спеціальних знань у справах такої категорії;
- ж) взаємодія слідчого з оперативним працівником;
- з) використання допомоги громадськості й засобів масової інформації;
- і) особливості попереджувальної діяльності під час розслідування злочинів такого виду [15, с. 104].

Завданням окремої криміналістичної методики, як зазначав В.Г. Гончаренко, є розробка типових систем дій слідчого, які (системи) сприяють обранню останнім найоптимальнішої та найефективнішої лінії поведінки під час розслідування певного виду злочину. Фактично – це комплекс типізованих порад у вигляді визначення комплексів слідчих, процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів із передбаченням

послідовності їх проведення залежно від слідчих ситуацій, які склалися під час розслідування справи. Тому типовими елементами окремої методики розслідування злочинів є: криміналістична характеристика злочинів окремого виду; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах розслідування, версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочину (зокрема особливості порушення справи й дослідної перевірки); початковий етап розслідування, тактика проведення початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих дій на цьому етапі розслідування; особливості взаємодії слідчого з органами, які проводять оперативно-розшукові дії; особливості використання слідчим спеціальних знань під час розслідування; особливості запобігання злочинів [13, с. 367].

Своєю чергою В.В. Тищенко в структуру окремих методик розслідування пропонує включати такі елементи:

- 1) криміналістичну класифікацію злочинів конкретної категорії;
- 2) криміналістичну характеристику таких злочинів;
- 3) обставини, що підлягають установленню;
- 4) особливості початкового етапу розслідування та типові вихідні слідчі ситуації;
- 5) типові стратегічні й тактичні завдання та слідчі версії на початковому етапі розслідування; типові програми розслідування, що містять засоби й методи розв'язання поставлених завдань і перевірки версій, форми взаємодії з оперативними підрозділами;
- 6) типові слідчі ситуації та програми розслідування на його наступному й завершальному етапах;
- 7) організаційно-тактичні й техніко-криміналістичні особливості проведення слідчих дій і тактичних операцій у розслідуванні злочинів відповідної категорії [19, с. 352].

На думку Р.Л. Степанюка, структура методики розслідування великої групи злочинів (міжвидової, позавидової) може бути варіативною, тоді як мікрометодики слід будувати за однією схемою:

- 1) криміналістична характеристика злочину;
- 2) відкриття кримінального провадження;
- 3) початковий етап розслідування;
- 4) подальший етап розслідування;
- 5) особливості тактики окремих слідчих дій і негласних слідчих (розшукових) дій [17, с. 241].

Аргументуючи своє бачення розглядуваної проблеми, Є.П. Іщенко й А.О. Топорков виокрем-

люють у структурі окремої криміналістичної методики шість основних елементів:

- 1) коло обставин, що підлягають першочерговому й подальшому встановленню;
- 2) типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування;
- 3) висування версій і планування розслідування;
- 4) початкові й подальші методи збирання доказової та іншої криміналістичної інформації;
- 5) тактичні й методичні особливості окремих слідчих дій, криміналістичних операцій і взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими органами;
- 6) особливості використання спеціальних знань під час розслідування [10, с. 49].

Вбачається, що в запропонованій науковцями типовій структурі окремої криміналістичної методики не виокремлюється такий її елемент, як криміналістична характеристика кримінального правопорушення. Натомість авторами пропонується розпочинати викладення криміналістичної методики з обставин, що підлягають першочерговому й подальшому встановленню, позбавляючи окрему криміналістичну методику інформаційного фундаменту, підґрунтя розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та основи для побудови слідчих версій і визначення напрямів розслідування.

На наш погляд, певний науковий і практичний інтерес набуває пропозиція окремих науковців щодо розгляду в структурі окремої криміналістичної методики одночасно криміналістичну характеристику злочинів та обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальному провадженні. Такий підхід у криміналістиці є останнім часом досить поширеним і нерідко зустрічається під час розроблення окремих криміналістичних методик (В.А. Журавель, О.В. Курман, А.Д. Марушев, Н.В. Швець, В.Ю. Шепітько, В.М. Шевчук та інші) [16, с. 67, 258, 315, 373, 49], що, на нашу думку, виправдане. Так, В. Ю. Шепітько вказує, що при всьому різноманітті окремих методик у них є типові елементи. Система таких елементів утворює структуру окремих методик, до яких можуть належати:

- а) криміналістична характеристика злочинів такого виду;
- б) обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальному провадженні;
- в) особливості виявлення ознак того або іншого виду злочинів;
- г) дії на етапі відкриття кримінального провадження;

д) тактика слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій;

є) профілактичні дії слідчого [12, с. 4–5].

З огляду на викладене, критично проаналізувавши спеціальну літературу, можна дійти висновку, що нині в криміналістичній літературі існують різні наукові підходи не лише на кількість елементів, що включаються до структури окремої криміналістичної методики, але й щодо їхнього змістовного навантаження. Широке розмаїття та полярність думок науковців дають можливість виокремити три основних наукових підходи щодо структурної побудови окремих криміналістичних методик.

Перша група науковців пропонує взагалі відмовитися від криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень і виключити її з-поміж елементів структури окремої криміналістичної методики. Як бачимо, ідеї Р.С. Белкіна, які були висловлені ще на початку цього сторіччя, знаходять своїх прибічників і нині [2, с. 223]. Так, О.В. Шмонін вважає, що криміналістична методика не може містити такий структурний елемент, як криміналістичну характеристику злочинів або суміжні наукові категорії (наприклад, злочинну діяльність, механізм злочину, механізм злочинної діяльності, модель злочину й інше). Поряд із криміналістичною класифікацією, криміналістичну характеристику злочинів, на його думку, пропонується скоріш за все розглядати як основу окремих криміналістичних методик, але не її структурний елемент [25, с. 129]. Своєю чергою Ю.П. Гармаєв та О.Ф. Лубін під час формування базової моделі методики розслідування злочинів з її структури також пропонують виключити криміналістичну характеристику окремих категорій злочинів [5, с. 101]. Розвиваючи таку ідею, надалі О.В. Шмонін доходить висновку, що віднесення багатьма вченими криміналістичної характеристики злочину до структури окремої криміналістичної методики як обов'язкового елементу не виправдане, а включення його в зміст методики передусім пояснюється інертністю мислення таких науковців-криміналістів [26, с. 91].

Вбачається, що наведені судження досить дискусійні й викликають заперечення. У цьому питанні ми солідарні з думкою В.А. Журавля, який вказує, що розв'язання завдань із модернізації, вдосконалення наявних і розроблення нових методик розслідування злочинів передбачає необхідність підвищення пізнавальної функції криміналістичної характеристики окремих видів злочинів шляхом виявлення та використання кореляційних зв'язків

між її елементами [9, с. 177–187]. Підтримуючи таку позицію, Б.В. Щур наголошує, що необхідно враховувати, що криміналістична характеристика виконує свою практичну (прагматичну) функцію та є частиною окремої криміналістичної методики, вона використовується в слідчій діяльності, під час проведення досудового слідства, і є належним інструментом у розслідуванні (сприяє висуненню слідчих версій) [30, с. 136]. Крім цього, в сучасній криміналістичній літературі досить часто пов'язують розробку окремих криміналістичних методик із необхідністю дослідження криміналістичної характеристики певного виду (групи) кримінальних правопорушень. За нашим переконанням, криміналістична характеристика злочинів – це не криміналістичний пережиток минулого, не «ілюзія» та не «криміналістичний фантом», а реально дієва наукова категорія криміналістики, яка слугує підґрунтям для розроблення найцілеспрямованіших і найефективніших окремих криміналістичних методик [22, с. 136]. Заслужовує на увагу позиція В.А. Журавля, який стверджує, що криміналістична характеристика – це не ілюзія, а реально наявна й вельми важлива в науково-теоретичному й практичному плані категорія, яка ще повністю не вичерпала свого внутрішнього потенціалу й тому потребує подальшого розроблення [8, с. 143].

Друга група науковців пропонує включати в структуру криміналістичної методики окремі рекомендації з питань кримінального права, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності й інше. Як результат таких пропозицій, у структурі окремих криміналістичних методик нерідко розглядаються окремі питання кримінально-правової кваліфікації злочинів, а також кримінально-правової або кримінологічної характеристики злочинів. Так, М.Г. Шурухнов вважає, що кримінально-правова характеристика повинна включатися в структуру окремої криміналістичної методики в тих випадках, коли розробляється така методика нового виду злочину, коли відбуваються окремі складнощі кримінально-правової кваліфікації та тому подібне [28, с. 415]. У зв'язку із цим, на наш погляд, переконливою виступає позиція О.В. Шмоніна, який вважає, що включення кримінально-правових ознак та її характеристики в структуру окремих криміналістичних методик недоцільне, оскільки склад злочину є свого роду узагальненою моделлю злочинної поведінки, є підставою кримінальної відповідальності. Тільки шляхом зіставлення наявних відомостей з ознаками складу злочину

можна робити висновок про злочинний або незлочинний характер таких дій [26, с. 91–99]. Такої ж позиції дотримується й О.М. Васильєв, який зазначає, що такий шлях не є правильним і приводить до того, що методика розслідування в такому розумінні є не частиною науки криміналістики, де були б зображені власне криміналістичні засоби, методи й прийоми, а практичним посібником для слідчих працівників [3, с. 7].

На наш погляд, кримінально-правова й криміналістична характеристики взаємопов'язані, проте вони є окремими різновидами характеристик кримінальних правопорушень, оскільки визначають самостійні напрями досліджень різних галузей знань, мають свою предметну й об'єктну сферу дослідження. Вбачається, що кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення є своєрідним «зразком» для порівняння отриманих у результаті виявлення та розслідування (в результаті реалізації криміналістичної методики й здійсненні оперативно-розшукової діяльності) даних для встановлення наявності чи відсутності складу кримінального правопорушення. Тому вважаємо, що кримінально-правова характеристика не повинна включатися в структуру окремої криміналістичної методики, проте такі кримінально-правові характеристики можуть використовуватися для формування та побудови криміналістичної характеристики певного виду (групи) кримінальних правопорушень.

Аналогічна ситуація складається з намаганням окремих науковців включити в структуру криміналістичної методики кримінологічну й оперативно-розшукову характеристики злочинів. Так, Д.В. Гребельський [6, с. 70–73], досліджуючи співвідношення криміналістичної характеристики з оперативно-розшуковою, пропонує розглядати її як сукупність ряду інформаційних ознак, упорядкованих і взаємопов'язаних, почерпнутих із різних інформаційних джерел, що входять у криміналістичну, кримінологічну, психологічну, економічну й інші характеристики злочинів. Крім цього, далі автором обґрунтовується позиція про можливість її включення, поряд із криміналістичною характеристикою, в структуру методики розслідування окремих видів злочинів [6]. Такий підхід викликав гостру критику з боку окремих науковців (В.Д. Ларічев, В.Ф. Луговик, В.Д. Лук'яничков та інші), які відстоювали позицію щодо недоцільності включення оперативно-розшукової характеристики в структуру окремої криміналістичної методики, що, на наш погляд, логічно й обґрунтовано. На нашу думку, оперативно-розшукова

характеристика є самостійним різновидом характеристики кримінальних проявів, успішна протидія яким потребує застосування заходів оперативно-розшукової діяльності, і її слід розглядати як сукупність відомостей про оперативно-розшукові ознаки кримінальних правопорушень, знання яких надає можливість працівникам оперативних підрозділів розробляти й застосовувати конкретні оперативно-розшукові заходи, прийоми й методи щодо виявлення, попередження та розкриття окремих видів і груп кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Третя група науковців у структуру окремих криміналістичних методик, крім традиційних, пропонує включати й нові елементи, зокрема такі, як протидія розслідуванню злочинів [29]; особливості залучення громадськості до розслідування окремих видів і груп кримінальних правопорушень, методи виявлення злочину, особливості розгляду первинних матеріалів, порушення (початку) кримінальної справи (провадження) [32, с. 26]; криміналістична класифікація злочинів конкретної категорії злочинів [19, с. 352]; особливості застосування спеціальних знань у справах певної категорії; особливості використання допомоги населення; організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування злочинів певного виду; рекомендації щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій [17, с. 242]; організація профілактичної діяльності слідчого за матеріалами розслідування у відповідній категорії справ [27, с. 335] тощо. Звичайно, не всі запропоновані структурні елементи доцільні й виправдані під час розгляду окремих криміналістичних методик, а деякі з них, на нашу думку, потребують додаткових обґрунтувань і подальших досліджень.

Дискусійним натеper залишається питання виокремлення в структурі окремої криміналістичної методики самостійним структурним елементом протидію розслідуванню кримінальних правопорушень. Так, Б.В. Щур наголошує, що в структурі окремої криміналістичної методики заходів щодо усунення протидії розслідуванню необхідно виокремлювати злочин як конкретний елемент, оскільки розслідування будь-яких видів злочинів передбачає реагування на протидію розслідування злочинів. Водночас важливо надати типові методичні рекомендації, спрямовані на нейтралізацію протидії розслідуванню злочинів. Форми ж протидії розслідуванню варіюються відповідно до обставин, пов'язаних із кримінальною ситуацією, видом злочинної діяльності, встанов-

ленням або невстановленням правоохоронними органами конкретних обставин злочинної події, взяттям певних осіб під варту тощо [29]. Такої ж позиції дотримується й А.В. Федоренко, вказуючи, що поряд із досить усталеними елементами доцільно в структурі саме цього різновиду злочинів окремо виділити такий елемент, як протидія розслідуванню та засоби її подолання. На думку науковця, потреба в цьому елементі викликана передусім специфікою самого злочину й наявністю активної, реальної протидії з боку зацікавлених осіб, а тому є потреба в його виокремленні й додатковому дослідженні [20, с. 215].

На наш погляд, слід погодитися з аргументацією В.А. Журавля [7, с. 368], відповідно до якої викликає сумнів доцільність включення до числа елементів структури базової моделі методики протидії процесу розслідування, оскільки остання виявляється в досить усталених формах безвідносно до конкретного різновиду злочинів, вона притаманна насамперед діяльності організованих злочинних груп, а тому може розглядатися в рамках окремого криміналістичного вчення, положення якого будуть поширюватися на будь-які методики [29]. Крім цього, деякі науковці (А.В. Дулов) взагалі пропонують протидію розслідуванню розглядати в новому розділі криміналістики – криміналістичній стратегії. Як зазначається автором, такий розділ повинен містити виявлення союзників та основи взаємодії з ними; вивчення загальних моделей і методів розслідування злочинів; вивчення загальних рекомендацій з організації процесу розслідування; вивчення процесів протидії та шляхів їхнього попередження та ліквідації (курсив автора – В. Ш.) [14, с. 27–28, 272–289].

Вбачається, що нема потреби під час розроблення будь-якої окремої криміналістичної методики виокремлювати обов'язково самостійним її структурним елементом саме протидію розслідуванню та засоби її подолання, оскільки ці питання можуть розглядатися під час дослідження типових слідчих ситуацій та алгоритмів дій слідчого (детектива) по їх розв'язанню. Зазначені аспекти діяльності суттєво відрізняються тільки щодо широкої групи кримінальних правопорушень, тому відповідні структурні елементи можуть бути виокремлені лише в структурі базової криміналістичної методики, але не в окремій криміналістичній методиці. Крім цього, натеper формування криміналістичного вчення протидії розслідування [11; 29] дає можливість ефективно застосовувати її положення до усіх інших окремих криміналістичних методик

із врахуванням специфіки певних видів і груп кримінальних правопорушень [1; 4; 29]. Звичайно, це ні в якому разі не виключає можливість розгляду означеної проблематики в змісті розглядуваних окремих криміналістичних методик.

Крім цього, аналізуючи вищезгадані пропозиції науковців, на нашу думку, можна висловити ще декілька зауважень:

а) навряд чи питання «особливостей залучення громадськості до розслідування виду злочинів» слід відносити до самостійних структурних елементів окремої криміналістичної методики;

б) дискусійним залишається розгляд криміналістичної класифікації злочинів як самостійного елемента в структурі окремої криміналістичної методики;

в) недоцільне включення до числа елементів структури всіх окремих криміналістичних методик питання протидії процесу розслідування, та низка інших питань потребує додаткового вивчення та дослідження.

Тому досить виважено й обґрунтовано слід ставитися до пропозицій стосовно розширення традиційної структури криміналістичних методик і введення нових структурних елементів, особливо коли вони пов'язані з «надмірною деталізацією» та «новелами» для захисту дисертаційних досліджень.

Критично аналізуючи ці й інші викладені погляди вчених-криміналістів на структурну побудову окремої криміналістичної методики, можна відзначити відразу, що кожен із них має своє право на існування, передбачає певне обґрунтування, приводяться аргументи доцільності існування тієї чи іншої структури, проте однотайності серед науковців і практиків досі не спостерігається. Одні науковці пропонують лаконічну структуру криміналістичної методики, включаючи тільки основні елементи, а інколи певні блоки таких елементів (наприклад, криміналістична характеристика, початковий і наступний етап розслідування); інші пропонують більші, громіздкіші структури (наприклад, криміналістична характеристика; обставини, що підлягають встановленню; особливості виявлення та планування початкового етапу розслідування; типові слідчі ситуації та версії під час розслідування; тактика слідчих (розшукових) дій, організаційних і інших заходів; застосування спеціальних знань під час розслідування цієї категорії злочинів; взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування злочинів певного виду; профілактична діяльність слідчого під час розслідування таких злочинів та інше). Як

бачимо, єдиного підходу у вчених щодо розглядуваного питання немає. Під час розгляду окремих криміналістичних методик автори у своїх дисертаційних дослідженнях, монографіях, навчально-практичних посібниках, підручниках нерідко на власний розсуд обирають структуру досліджуваної ними методики, що, на нашу думку, негативно впливає на ефективність і результативність таких криміналістичних методик. Тому подальше дослідження означеної проблематики, пов'язане з розробленням загального підходу до структурної побудови окремих криміналістичних методик і формуванням типової структури й нині залишається одним із пріоритетних завдань криміналістики, що свідчить про його актуальність і значущість у реаліях сьогодення.

Вбачається, що в криміналістичній літературі простежується розмаїття пропозицій, конструкцій, проте в разі таких підходів побудувати єдину типову структуру окремої криміналістичної методики є, звичайно, досить складним завданням. Разом із тим, варто враховувати, що окрема криміналістична методика, як і будь-яка інша теоретична конструкція, що є інформаційно-пізнавальною моделлю, яка розроблена для застосування спеціальними суб'єктами в процесі досудового розслідування та судового розгляду й спрямована на розв'язання конкретних завдань кримінального судочинства, повинна бути чітко структурована, логічно викладена, досягати своїх цілей і розв'язувати покладені на неї завдання. Очевидно, що нині досить актуальною є проблема розроблення та уніфікації типової структури криміналістичної методики. Як і будь-яка система наукових і практичних положень, окрема криміналістична методика має бути чітко структурована. На наш погляд, це можливо й потрібно для створення ефективних криміналістичних методик окремих різновидів (груп) кримінальних правопорушень.

На нашу думку, передусім структура і зміст окремої криміналістичної методики:

1) має бути розрахована на її адаптацію до конкретних умов розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень, тобто розроблена з врахуванням класифікаційного рівня методики;

2) має бути орієнтована на урахування всіх виявлених криміналістичних особливостей окремих різновидів кримінальних правопорушень, тобто має враховувати дані їх криміналістичної характеристики;

3) має враховувати коло обставин, які підлягають установленню в ході розслідування певного

виду (групи) кримінальних правопорушень і судового розгляду;

4) повинна відбивати ситуаційність та етапність цього процесу, ті завдання, які розв'язуються на кожному його етапі, особливості цих етапів;

5) має враховувати алгоритмічність, програмування та системність специфіки тактики проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, зумовлених тактичними завданнями розслідування та судового розгляду;

6) має бути орієнтована на урахування сфери її реалізації – досудове розслідування та судовий розгляд і потребу в розробленні методико-криміналістичних рекомендацій не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для суду й судового розгляду кримінальних проваджень, тому така методика відповідно має складатися з двох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень і криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ);

7) як невіддільну складову частину передбачати розроблення методико-криміналістичних рекомендацій щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій. Ця проблематика упродовж багатьох років розроблялися в науці оперативно-розшукової діяльності, тому нині необхідно відповідні знання інтегрувати в криміналістику й надалі розвивати основні її положення. У сучасних реаліях вже важко уявити криміналістичну методику складних категорій кримінальних правопорушень, наприклад корупційних, без викладення тактики негласних слідчих (розшукових) дій [17, с. 215];

8) має враховувати розроблення заходів криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень, яка має розробляти відповідні методико-криміналістичні рекомендації профілактичної спрямованості, розроблення положень яких є перспективним напрямом наукових пошуків у цій царині знань.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що структурно окрема криміналістична методика має складатись із таких елементів (блоків):

1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення;

2) обставини, що підлягають з'ясуванню;

3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку кримінального провадження;

4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування та програма дій слідчого щодо їх розв'язання та перевірки;

5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування та програма дій слідчого щодо їх розв'язання;

6) організація та планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження;

7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечувальних заходів і тактичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій);

8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів і груп кримінальних правопорушень.

Виокремлені структурні елементи окремої криміналістичної методики взаємопов'язані. Взаємозв'язок і взаємовпливи таких структурних елементів можна представити як своєрідний ланцюжок взаємопов'язаних етапів розвитку процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, зміну інформаційно-пізнавальних моделей, що відбивають такий процес як функціональну систему діяльнісного типу, що складається з певних блоків, кожний з яких має свою внутрішню будову й змістовне наповнення. Водночас можна виділити такі основні блоки: «слідча ситуація» – «типові слідчі версії» – «алгоритм слідчих (розшукових) та інших дій» – «формування тактичних завдань розслідування та планування» – «оптимальне поєднання слідчих (розшукових) та інших дій (тактичних комплексів), спрямованих на розв'язання завдань досудового розслідування» та так далі. За такої умови інформаційною базою окремої криміналістичної методики виступає криміналістична характеристика кримінального правопорушення, дані якої слугують основою для висунення слідчих версій і визначення напрямів розслідування. Тому структура окремої криміналістичної методики в такому випадку виступає як інформаційно-пізнавальна модель, яка складається з певних блоків (модулів), що мають своє змістовне наповнення та детальніше внутрішню побудову, елементи якої взаємопов'язані.

Висновки. Визначення структури й розроблення змісту окремих криміналістичних методик різних категорій кримінальних правопорушень залежить не від випадкових чинників або хаотичного розвитку процесу кримінального провадження, а закономірно зумовлені врахуванням передусім особливостей кримінальних правопорушень, класифікаційного рівня розроблюваної методики й сфери її застосування. Як слушно зазначає Б.В. Щур, їх формування залежить

насамперед від рівня узагальнення кримінальних правопорушень (роду, виду, підвиду, групи тощо), підходів до криміналістичної класифікації злочинних діянь, причому для методики розслідування окремих видів (різновидів) злочинів одним із головних завдань є розроблення типових систем (і підсистем) дій слідчого, що відбивають найефективніші шляхи розкриття злочину й сприяють обранню оптимальної системи дій із конкретної кримінальної справи (провадження) [31, с. 89]. Водночас необхідно враховувати, що криміналістична методика в широкому розумінні складається з чотирьох підсистем, зокрема, кри-

міналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ), криміналістичної методики професійного захисту, криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Тому виникає необхідність виокремлення та подальшого дослідження структурної побудови для кожного з названих класифікаційних рівнів вищезначених різновидів криміналістичних методик. Вбачається, що такий підхід перспективний і потребує подальших наукових досліджень у цій царині знань.

Список літератури:

1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г. Криминалистика : учебник / под ред. Р.С. Белкина. Москва : НОРМА (НОРМА-ИНФРА М), 2000. 990 с.
2. Белкин Р.С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА (Издат. гр. НОРМА-ИНФРА-М), 2001. 240 с.
3. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Москва : ЛексЭст, 2002. 64 с.
4. Волобуев А.Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.
5. Гармаев Ю.П., Лубин А.Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений : теория и практика. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2006. 303 с.
6. Гребельский Д.В. О состоянии криминалистических и оперативно-розыскных характеристик. *Криминалистическая характеристика преступлений* : сборник научных трудов. Москва, 1984. С. 70–73.
7. Журавель В.А. Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів. *Проблеми законності* : Респ. міжвідом. наук. зб. 2009. Вип. 100. С. 362–385.
8. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Аполіт, 2012. 304 с.
9. Журавель В.А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісн. Акад. прав. наук України*. Харків : Право, 2007. Вип. 2 (49). С. 177–187.
10. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика : учебник / под ред. Е.П. Ищенко. Москва : ИНФРА-М, 2005. 748 с.
11. Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. 175 с.
12. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель, В.М. Шевчук та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 465 с.
13. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. 2-ге вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
14. Криминалистика : учебное пособие / А.В. Дулов, Г.И. Грамович, А.В. Лапин и др. ; под ред. проф. А.В. Дулова. Минск : ИП «Экоперспектива», 1998. 415 с.
15. Лавров В.П., Рахматуллин Р.Р., Шалимов А.Н. Криминалистика : Краткий курс (конспект) лекций. Казань : Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2013. 171 с.
16. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / В.О. Коновалова, В.А. Журавель, В.М. Шевчук та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
17. Степанюк Р.Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245.
18. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса : Гельветика, 2002. 360 с.
19. Тищенко В.В. Структура окремих криміналістичних методик. *Криміналістика* : підручник / за ред. В.В. Тищенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 352–361.
20. Федоренко М.С. Концептуальні підходи до формування методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. 35. С. 208–220.

21. Шевчук В.М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу», м. Харків, 12 грудня 2019 р. / НАПрН України. Харків : Право, 2019. С. 142–147.
22. Шевчук В.М. Роль криміналістичної характеристики злочинів у формуванні тактичних операцій. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : збірник наукових праць / Донецьк. юрид. ін-т МВС України. Донецьк, 2012. Вип. 4. С. 134–141.
23. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
24. Шепітько В.Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : збірник наукових праць. 2017. Т. XIX. С. 445–451.
25. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений : учебное пособие. Москва : Юстицинформ, 2006. 464 с.
26. Шмонин А.В. Методология криминалистической методики : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2010. 416 с.
27. Шульга М.М. Криміналістика : навчально-методичний посібник. Вид. 4-е, випр. і доп / М.М. Шульга, В.М. Плахотіна, О.В. Баланюк. Одеса : Фенікс, 2013. 298 с.
28. Шурухнов Н.Г. Криминалістика : учебник. Москва : Юрист, 2004. 455 с.
29. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : монографія. Харків : Гриф, 2005. 176 с.
30. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : «Харків юридичний». 2010. 320 с.
31. Щур Б.В. Функції окремих криміналістичних методик. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2011. Вип. 578. С. 89–92.
32. Яблоков Н.П. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. *Криминалістика* : учебник / под ред. А.Ф. Волынского и В.П. Лаврова. Москва : Юрист, 2008. С. 556–562.

Shevchuk V.M. STRUCTURE OF A SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS: MODERN SCIENTIFIC APPROACHES AND RESEARCH PROSPECTS

The article is devoted to the study of current problems of structural construction of a separate criminalistic methodics, the definition of promising areas for further research. A critical analysis of scientific approaches to the structure of a separate criminalistic methodics, the author's vision of the problem are conducted. It's noted that the structure and content of a separate criminalistic methodics: should be designed for its adaptation to the specific conditions of investigation and trial of materials of criminal proceedings, that is to say developed taking into account the classification level of the methodics; focused on taking into account all the identified criminalistic features of certain types of criminal offenses; must take into account the range of circumstances to be established during the investigation and trial; should reflect the situationality, stages of this process and the tasks that are solved at each stage; must take into account the algorithmic and programming tactics of procedural and non-procedural actions; to anticipate the scope of its implementation and other factors influencing the formation of the structure of a certain type of criminalistic methodics.

It's substantiated that a separate criminalistic methodics should be clearly structured, logically stated and achieve its goals, solve the tasks assigned to it, in connection with which the problem of developing and unifying a typical structure of criminalistic methodics is quite relevant today. It's determined that the structure of a separate criminalistic methodics should be considered as an information-cognitive model, which consists of certain elements (blocks), which have their own content and in more detail the internal structure, the structural elements of which are interconnected. It's proved that the current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. It's noted that criminalistic methodics in a broad sense consists of four subsystems: criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional protection; criminalistic methodics of prosecution. It's seen that a promising area of criminalistic research are further scientific developments of structural construction for each of these classification levels of the above types of criminalistic methodics. The author's scientific approach to the structural construction of a separate criminalistic methodics is proposed. New scientific approaches and proposals for solving the researched discussion problems are substantiated, innovative directions of researches in this field of knowledge are defined.

Key words: *separate criminalistic methodics, structure of separate criminalistic methodics, criminalistic methodics of investigation of criminal offenses, criminalistic methodics of trial, directions of improvement of criminalistic methodics.*